

تصویرسازی در عصر صفوی و قاجار

دکتر سید محمد فدوی

انتشارات دانشگاه تهران

اثر حاضر تحت عنوان «تصویرسازی در عصر صفوی و قاجار» کتابی تخصصی است که از سوی انتشارات دانشگاه تهران منتشر شده است. رشته‌ی تخصصی تصویرسازی کمتر از دو دهه می‌باشد که در دانشگاه‌ها در مقطع کارشناسی ارشد تأسیس شده، هم‌چنان که در کشورهای اروپایی نیز مدتی طولانی نیست که به عنوان رشته‌ای مستقل در حوزه‌ی هنرهای تجسمی فعالیت می‌کند؛ بنابراین کتاب‌ها و مقالات تخصصی زیادی در این زمینه به چاپ نرسیده است.

این کتاب از جمله نخستین آثاری است که در این رشته‌ی تخصصی منتشر و در دسترس همگان قرار می‌گیرد. کتاب از یک پیش‌گفتار با عنوان «درآمدی بر هنر تصویرسازی»، و دو فصل «تصویرسازی در عصر صفویه»، «تصویرسازی در عصر قاجار» تشکیل شده است. کتاب تلاش دارد با بررسی تخصصی تعاریف و چگونگی پیدایی هنر تصویرسازی، تفاوت‌های این رشته‌ی تخصصی هنر را با سایر رشته‌ها و سیر تحول آنها در عصر صفوی و قاجار بیان کند.

مؤلف در بخش نخست تحت عنوان درآمدی بر هنر تصویرسازی با ارائه‌ی تعاریف مختلف درباره‌ی این رشته‌ی هنری، به سوابق تاریخی و سیر تکامل آن به اجمال پرداخته است. تفاوت عمده‌ی هنر نقاشی و تصویرسازی، اولین تصویرگران تاریخ، انگیزه‌ی انسان اولیه در تصویرسازی‌های غار، تصویرسازی عصر اساطیر، تصویر به مثابه کلمات و تصویرسازی کتاب مباحث این فصل را به خود اختصاص داده‌اند.

به نظر مؤلف تفاوت هنر نقاشی و تصویرسازی را می‌توان این‌گونه برشمرد که: در تصویرسازی، پایه و اساس کار «موضوع» است و بیان موضوع، نقش عمده‌ای دارد. همه‌ی امکانات و ویژگی‌های لازم برای ایجاد یک اثر تصویرگرانه‌ای را نمی‌توان یافت که فاقد موضوع مشخص باشد. در حالی که هدف اصلی در نقاشی زیبایی و بیان حالات درونی و پنهان جان آدمی است. در نتیجه موضوع در نقاشی به عنوان یک فرع و نه هدف مورد توجه است و با فرعی بودن موضوع در نقاشی، قید زمان و مکان نیز کمرنگ می‌شود در حالی که در تصویرسازی به دلیل بیان موضوع، توجه به زمان و مکان و خصوصیات روانی شخصیت‌ها و جامعه‌ی مورد نظر نیز اهمیت زیادی پیدا می‌کند.

مؤلف در فصل اول در بررسی هنر تصویرسازی در عصر صفوی به مباحثی چون تحولات سیاسی اجتماعی، ویژگی خاص تصویرسازی، سیری اجمالی در مکاتب هنری، هنرمندان شاخص، نسخه‌های خطی معروف، کتابخانه سلطنتی، نقدی بر چند اثر، پیدایش غرب زدگی در هنر پرداخته است.

مؤلف معتقد است که در عصر صفوی سبک و سیاق نقاشی و تصویرسازی نسبت به دوره‌های تاریخی قبل از خود متفاوت و کیفیت آثار رو به کمال گذاشته است. به نظر وی تجمل، تزیین و تذهیب، هوشمندانه و در حد اعتدال افزایش یافته و ترکیب‌بندی اشکال در اوج توانمندی بوده و بسیار استادانه و با محاسبه صورت می‌گرفته است. غنای رنگ در حد اعلا بود، به نحوی که ترکیب رنگ‌ها در صحنه، با وجود شدت و خلوص آن و قرار دادن رنگ‌های متضاد و متباین در کنار هم، گویی همچون موسیقی نرم و روح‌انگیز ایرانی به انسان خط بصری و لذت روحی می‌بخشد.

مؤلف در فصل دوم کتاب که به تصویرسازی در عصر قاجار می‌پردازد، تحولات سیاسی اجتماعی، نخستین گام‌ها در انقلاب مشروطه و تجدیدطلبی، تعارض‌های نظام فرهنگی عصر قاجار، امیرکبیر، خادم بزرگ عهد قاجار، ادبیات در دوره‌ی قاجار، تأسیس اولین چاپخانه‌ها، تأسیس مدارس نوین، اولین روزنامه‌های ایران، تصویرسازی ویژه قاجار، هنرمندان تصویرساز قاجار، موجودات غریب در تصویرسازی قاجاری را مورد بحث قرار داده است.

مؤلف با اشاره به تأثیرپذیری هنر ایران در جریان نفوذ هنر اروپایی، نحوه‌ی سیاست‌گذاری‌های حاکمان وقت و تحولات سیاسی اجتماعی این دوره، ویژگی‌هایی را برای تصویرسازی عصر قاجار برمی‌شمارد:

- در نگاه اول به آثار دوره‌ی قاجار، تأثیرپذیری آن از هنر اروپایی و روسی، کمرنگ شدن خصوصیات ایرانی اسلامی آثار و نمایان تر شدن خصوصیات هنر اروپایی است.

- اعمال نظر درباریان و شاهزادگان در چگونگی اجرای آثار تصویرسازی کتاب‌ها و نسخه‌های خطی، موجب اشاعه‌ی شمایل‌سازی و جایگزینی شخصیت‌های درباری به جای شخصیت‌های اول داستان‌ها شد.

- تصویرسازی اوضاع اجتماعی به ویژه در مطبوعات دوره‌ی قاجار و ارائه‌ی تصاویری از نوع آرایش، مدل لباس‌ها، روابط اقتصادی و آداب و سنن خاص آن دوره.

- تصویرسازی، چاپ و تکثیر کتاب‌های عامیانه‌ی ایرانی و خارجی که اغلب در دسترس عموم بود و مردم کوچه و بازار می‌توانستند از آن بهره ببرند. این رویداد از ویژگی‌های بارز و مثبت دوره‌ی قاجار است که قبل از آن تجربه نشده بود.

در واقع مؤلف در این دو فصل سیر تحول هنر تصویرسازی ایرانی در عصر صفوی و قاجار که نقطه عطف تحولات اساسی در وضعیت اجتماعی ایران بوده است، هم‌چنین علل اوج‌گیری و سپس سیر نزولی آن را در این دوره‌ی تاریخی مورد بررسی قرار داده است.

کتاب در ۲۱۸ صفحه و ۱۰۴ سند تصویری به چاپ رسیده است.